

yüzyılda istinsah edilmiş iki Leningrad (Sankt Petersburg) nüshasından bahsetmekte, fakat verdiği bilginin kesin olmadığını da söylemektedir (*Turkish Literature*, I/5, s. 296, 299). İlk defa Ârminius Vámbéry tarafından yayımlanan eserin (*Şeybânîname: Die Scheibaniade. Ein özbegisches Heldenepic in 76 Gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm*, Almanca tercümesiyle birlikte, Wien 1885) bugüne kadar pek çok neşri gerçekleştirilmiş, tıpkıbasımını yayımlanmış ve hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Eser üzerinde Sevgi Yılmaz ile Ayşegül Erantepli Canku İstanbul Üniversitesi'nde (1988) ve Turgut Yeniay ile Işık Emel Yengin Marmara Üniversitesi'nde (2000) yüksek lisans tezleri yaparak tenkitli metnini hazırlamışlardır.

Muhammed Sâlih'in XV-XVI. yüzyıl Orta Asya halklarının tarihiyle ilgili Türkçe kaynaklardan müellifi bilinmeyen *Tevârih-i Güzide Nusretname* adlı eserin yazarı ve yine müellifi bilinmeyen mensur bir *Şeybânîname*'nin bu eserin özeti olduğu ileri sürülmekteyse de bu pek mümkün görünmemektedir (Karasoy – Toker, s. 101, 170-171). Aynı şekilde onun *Mecnûn u Leylâ ve Nâz ü Niyâz* adlı iki eserinden, Farsça bir münşeâtından ve bir divanından bahsedilmektedir, ancak bunların da ona aidiyeti kanıtlanamamıştır (Hofman, I/5, s. 296-299).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Sâlih, *Şeybânîname* (nşr. Nasrullo Davron), Taşkent 1961, neşredenin girişi, s. 3-15; a.e. (nşr. Ergaşali Şodiev), Taşkent 1989, neşredenin girişi, s. 5-10; Ali Şir Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* (trc. M. Fahrî-yi Herâtî – Hakîm Şah Kazvîni, nşr. Ali Asgar-i Hikmet), Tahran 1323 hş., s. 52, 110, 225, 283; a.e. (nşr. Suyima Ganiyeva), Taşkent 1961, s. 77, 174-175; Bâbü'r, *Vekâyî'* (Arat), I, 39, 79, 80; II, 198, 199, 286; *Şiban Han Divânı* (haz. Yakup Karasoy), Ankara 1998, s. 25-27, 307; Flügel, *Handschriften*, II, 323-324; Rieu, *Catalogue*, s. 274, 277, 280; Zeki Velidi Togan, "Horezm'liler ve Medeniyetleri", *Horezmce Tercümeli Muqaddimat al-Adab* (haz. Zeki Velidi Togan), İstanbul 1951, s. 35, 36, 37, 41; a.m.f., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, I, 82, 366; a.m.f., "Büyük Türk Hükümdarı Şahruh", *TDED*, III/3-4 (1949), s. 522, 523; a.m.f., "Türkiye Kütüphanelerindeki Bazı Yazmalar", *İTED*, II/1 (1956-57), s. 75, 86; a.m.f., "Hârizm", *İA*, V/1, s. 250, 251, 253; *Üzбек Adabîti* (nşr. Rahmat Majidiy – Porso Şamsiev), Taşkent 1959, s. 99-137; H. F. Hofman, *Turkish Literature*, Utrecht 1969, I/5, s. 294-301; N. M. Mallae, *Üzбек Adabîti Tarihi*, Taşkent 1976, I, 609-633; Â. Vâmbéry, *History of Bokhara*, Nendeln 1979, s. 238; Abdülkadir İnan, "Çağatay Edebiyatı", *TDEK*, s. 495, 496, 497; a.m.f., "Ebûlğazi Bahadır Han ve Türkçesi", *TDAY Belleten* (1957), s. 36, 37, 38; Kemal Eraslan, "XVI. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı", *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1986, IV, 343, 352-354; a.m.f., "Çağatay Şiiri", *TDL* (Türk şiiri

özel sayısı II), LII/415-417 (1986), s. 693-697; J. Eckmann, *Çağatayca El Kitabı* (trc. Günay Karaağaç), İstanbul 1988, müellifin girişi, s. IX, XIV; Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları II*, s. 170-171; a.m.f., "Çağatay Edebiyatı", *İA*, III, 312-313; W. Barthold, *Ülûğ Beg ve Zamanı* (trc. İsmail Aka), Ankara 1990, tür.yer.; Abdurauuf Fitrat, *Tanlangan Asarlar* (nşr. Hamidulla Boltaboev), Taşkent 2000, II, 37, 56, 72-82; Tahir Kahhar, "Muhammed Salih", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Özbek Edebiyatı II*, Ankara 2000, XV, 54-58; Yakup Karasoy – Mustafa Toker, *Türklerde Seçere Geleneği ve Anonim Şibanîname*, Konya 2005, s. 28-29, 56, 101, 170-171; A. K. Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevâî" (trc. Rasime Uygün), *TDAY Belleten* (1954), s. 84, 94-95; Abdülhamid Mevlevî, "Mescid-i Şâh yâ Makbure-i Emîr Gıyâseddin Melikşâh", *Hüner u Merdüm*, sy. 74-75, Tahran 1347 hş., s. 75-92; "Muhammad Solih", *Üzбек Sovet Ençiklopediyası*, Taşkent 1976, VII, 479.

ZAUR ŞÜKÜROV

SÂLİH b. ABDÜLKUDDÛS

(صالح بن عبد القدوس)

Ebû'l-Fazl Sâlih b. Abdülkuddûs b. Abdillâh b. Abdülkuddûs el-Basrî (ö. 167/783 [?])

Zındıklığı ile tanınan bir Arap şairi.

Aslen İranlı olup Esed veya Ezd kabilesinin mevlâsıydı. Basra'da doğup büyüdü. Hayatının ilk yıllarında ve yetişme çağında vâizlerin, kelâmcıların ve bilhassa Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ'nın meclislerine katıldı. Dinî gruplaşmaların yaşandığı ortamda bulundu, çeşitli mezhep ve akımların tartışmalarına ve çelişen fikirlerine muttalı oldu. Bunun sonucunda kendince çareyi atalarının dini olan Maniheizm'in düalizmine sarılmakta buldu (Şevki Dayf, III, 394). Yâkût el-Hamevî onun Basra mescidinde vaaz verdiğini ve cemaate hikâyeler anlattığını belirtir (*Mu'cemü'l-üdebâ'*, XII, 7). Çeşitli rivayetler, Sâlih'in zâhiren müslüman gibi davranmakla birlikte İslâm dininden ayrılıp hayattan ve fâni nimetlerden uzaklaşmayı ve zühde sarılmayı esas alan Mani inancına döndüğünü, bu konuda özellikle Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf ile tartışmalara girdiğini göstermektedir (Hatîb, IX, 203). Ona nisbet edilen, "Bildirdim nice sır var, eğer bunları insanlara açıklayacak olsam kesinlikle hapsedilirim" tarzındaki bir şiir onun dinî inancını gizlediğinin bir işareti olarak görülmektedir (Şerîf el-Murtazâ, I, 100). Abbâsî devrimiyle birlikte ortaya çıkan nisbî özgürlük ortamından Sâlih'in de yararlandığı, Basra'da İran Mani mezhebinin erdemlerini anlatan dersler verdiği, bu mezhebi sa-

vunmak için arkadaşları tarafından hep onun ileri sürüldüğü, daha sonra şüpheciliğinin Mani mezhebinin içine alacak şekilde genişlediği, muhtemelen Yunan Süfistâiyye filozoflarının fikirlerinden etkilenerek bu konuda *Kitâbü's-Şükûk* adıyla bir eser yazdığı nakledilmektedir. Halife Mehdî-Billâh, 166 (782) yılında İslâm karıştırlarını takibe alıncı yargıladıklarını ölümle cezalandırmaya başlayınca Sâlih b. Abdülkuddûs Dimaşk'a kaçtıysa da yakalanıp hapsedildi, ardından Bağdat'a getirilip Mehdî'nin huzuruna çıkarıldı (167/783). Sâlih, hakkındaki iddiaları reddetti, halifeden af diledi ve güzel konuşmasıyla onu etkiledi. Fakat tam serbest bırakacağı sırada halife onun ikiyüzlülüğünün kanıtı olabilecek "Sîniyye" kasidesini hatırladı ve kendisinden kasideyi okumasını istedi. Kasidedeki, "Yaşlı adam mezara girinceye kadar huyunu terketmez" beytini okuduktan sonra halife, Sâlih'in ölüm korkusuyla iddiaları reddettiği kanaatine vararak onu kendi kılıcıyla öldürdü (Hatîb, IX, 203-204). İbnü'l-Mu'tez, Sâlih'i yargılayıp öldüren Abbâsî halifesinin Hârûnürreşid olduğuna ilişkin rivayetin daha doğru olduğunu belirtmektedir (*Tabakâtü's-şu'arâ'*, s. 35). Bu durumda 170 (786) yılında veya daha sonraki bir tarihte öldürülmüş olmalıdır.

Sâlih b. Abdülkuddûs'un şöhreti, şiirlerinde bizzat kendisi tarafından söylenen veya önceden bilinen hikmetli sözlerle sıkça yer vermiş olmasından gelmektedir. Bununla birlikte Câhiz onun kasidelerinin baştan sona hikmetli sözlerden meydana gelmesini eleştirir. Câhiz'e göre Sâlih'in özlü deyişleri şiirleri arasına serpiştirilmiş olsaydı bu sözler muhatabında daha çok etki bırakır ve şiirleri nevâdir mertebesine yükselirdi (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 201). Divanının Arap ve Fars atasözlerinden 2000 kadarını içerdiği rivayet edilir. Sâlih b. Abdülkuddûs'un günümüze ulaşan şiirleri zındıklık veya düalist düşünce izleri taşımaz. Buna göre "sâhibü'l-felâsife" unvanı veya "mütekellim" vasfı gerçeğe daha yakın görünür. Onun şiirlerinden, kabul görmüş inançlara karşı çıkan ve şüpheci olarak ölmüş olduğunu gösteren bir izlenim de edinilmemektedir. Şiirlerinin çoğu dünyadan ve fâni nimetlerden uzaklaşmaya, ölümü ve fâniliği hatırlatmaya, güzel ahlâka ve Tanrı'ya (belki de kastettiği nur ilâhı) ibadete dairdir. İbnü'l-Mu'tez de onun şiirlerinden hareketle dünya nimetlerinden elini çekmiş, Allah'a itaati özendiren, güzel ahlâkı tavsiye eden, ölümü ve kabri sıkça anan böyle bir kişinin zındık olamayacağını söyler (*Tabakâtü's-şu'arâ'*, s. 35-36).

Ancak bazı eleştirmenler ondaki zühd anlayışının İslâm'dan değil Maniheizm inancından kaynaklandığını belirtir. Nitekim pek çok kaynakta Sâlih b. Abdülkuddûs'un zındık olduğu ve bu yüzden öldürüldüğü ifade edilmektedir. Sâlih'in şiirleri arasında "Kaside-i Kâfiye"si çok beğenilmiş olup "Kaside-i Bâiye"si de ünlüdür. Onun adı hadis rivayetiyle ilgili olarak anılsa da bu alanda kayda değer bir katkısı olmadığı ve Nesâî'nin onu güvenilir bulmadığı kaydedilir (Bedrân, VI, 373). Sâlih b. Abdülkuddûs'un hayatı, şiirleri ve düşünceleri hakkında günümüze ulaşan dokümanların büyük bir bölümü Abdullah Hatîb tarafından derlenip *Şâlih b. 'Abdülkuddûs el-Başrî* adıyla yayımlanmıştır (Basra 1967).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (nşr. Hasan es-Sendûbî), Beyrut 1993, I, 125, 201; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-su'arâ* (nşr. Abbas İkbâl), London 1939, s. 34-36; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 473; Şerîf el-Murtazâ, *el-Emâli*, Kahire 1325/1907, I, 100-101; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 203-205; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe* (nşr. D. S. Margoliouth), London 1913, XII, 6-9; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 492-493; Safedî, *Nektü'l-himyan* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 171-172; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 116-117; I. Goldziher, "Şâlih b. 'Abd al-Kuddûs und das Zindiktum während der Regierung des Chaliphen al-Mahdî", *Transactions of the 9th International Congress of Orientalists*, London 1892, II, 104-129; Bedrân, *Tehzibü Târîhi Dimaşk*, VI, 371-376; Ahmed Ferîd Rifâî, *'Asrû'l-Me'mûn*, Kahire 1346/1928, II, 403-406; Brockelmann, *GAL* (Ar.), II, 17-18; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, III, 393-399; J. van Ess, "Die Hinrichtung des Şâlih b. Abdalqudûs", *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients: Festschrift für Bertold Spuler zum siebzigsten Geburtstag* (ed. H. R. Roemer – A. Noth), Leiden 1981, s. 53-66; Mohsen Zakerî, "Şâlih b. 'Abd al-Kuddûs", *EP* (İng.), VIII, 984-985.

RAHMÎ ER

SÂLİH b. ADÎ

(bk. ŞUKRÂN).

SÂLİH b. AHMED b. HANBEL

(صالح بن أحمد بن حنبل)

Ebü'l-Fazl Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 266/880)

Ahmed b. Hanbel'in oğlu ve önde gelen talebesi.

203 (818) yılında Bağdat'ta doğdu. Başta babası Ahmed b. Hanbel olmak üzere Ali b. Medîni, Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî ve İbrâhim b. Fazl ez-Zârî gibi âlimlerden ders

aldı. Hadiste hâfız olması yanında özellikle babasından pek çok fikhî meselenin hükümlerini öğrendi. Çünkü insanlar ona birtakım fikhî meselelerini yazıyor, o da bunları babasına soruyordu. Tarsus ve İsfahan kadılıkalarında bulunan Sâlih buralarda babasının görüş ve rivayetlerini yaydı. Ancak hayatı boyunca yöneticilere karşı mesafeli duran Ahmed b. Hanbel'in oğlunun idarecilerle iyi ilişkiler içerisinde olmasını hoş karşılamadığı, Halife Mutevekkil-Alellah'ın ihsanlarını kabul etmesi sebebiyle onun evinde pişirilen ekmeği yemediği söylenir (İbn Kesîr, X, 355). Kaynaklarda, Sâlih'in İsfahan kadılığını borçları ve ailesinin kalabalık olması gibi sebeplerle kabul ettiğini söylediği nakledilmektedir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 530). Bağdat'ta uzun süre fıkıh dersleri veren Sâlih'ten oğlu Zühre, Ebû Bekir b. Ebû Âsım, Ebü'l-Kâsım el-Begavî, Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî, Yahyâ b. Saîd, İbn Ebû Hâtım er-Râzî, Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ el-Kassâr ve Ebû Bekir el-Hallâl gibi âlimler ders aldı. Kendisinden İsfahan'da bazı hadisler yazan İbn Ebû Hâtım er-Râzî onun doğru sözlü ve güvenilir bir kişi olduğunu söylemiştir (*el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 394). Sâlih b. Ahmed kadı olarak bulunduğu İsfahan'da 266'da (880) vefat etti. Bazı kaynaklarda 265'te (879) öldüğü kaydedilmekle birlikte (Ebû Nuaym el-İsfahânî, I, 348-349) altmış üç yaşında vefat ettiği dikkate alındığında 266 (880) tarihinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

Sâlih hem Ahmed b. Hanbel'in akaid, hadis ve fıkıh alanındaki görüşlerinin günümüze ulaşması hem de bu görüşlerin kelâmî ve hukukî birer doktrin halini alması hususunda en etkili role sahip kişilerden biridir. Bu bakımından Hanbelî fıkıh literatüründe kendilerine "cemaat" adı verilen âlimler arasında yer almıştır. Hanbelî kaynaklarında geçen "cemaatin rivayeti" sözüyle başta Sâlih olmak üzere Ebû Tâlib b. Humeyd, Hanbel b. İshak b. Hanbel, Abdülmelik b. Abdülhamîd b. Meymûn, Harb b. İsmâil, İbrâhim b. İshak el-Harbî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel kasdedilmektedir.

Eserleri. 1. *Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Ahmed b. Hanbel'e sorulan çeşitli sorulara onun verdiği cevapları bir araya getirmek suretiyle telif etmiştir. Toplam 1756 meselenin bulunduğu eser nâşir tarafından bazı başlıklar ilâvesiyle tertip ve tasnif edilmiştir (I-III, nşr. Fazlurrahman Din Muhammed, Delhi 1408/1988). 2. *Sîretü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Ah-

med b. Hanbel'in hayatına dair yazılan ilk eserdir (nşr. Fuâd b. Abdülmün'im Ahmed, İskenderiye 1401/1981; Riyad 1404/1983, 1415/1995). 3. *Mihnetü Ahmed b. Hanbel*. Ahmed b. Hanbel'in halku'l-Kur'ân meselesindeki görüşleri sebebiyle mâruz kaldığı sıkıntı ve eziyetlerin anlatıldığı bu eserin bir nüshası Tunus'taki Dârü'l-kütübî'l-vatanîyededir (Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, nr. 18503; ayrıca bk. Sezgin, I, 510).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Hanbel, *el-İlâle* (nşr. Talât Koçyiğit – İsmail Cerrahoğlu), Ankara 1963, s. 90, 399; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 394; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 320; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Zikru ahbâri İsbahân* (nşr. S. Dederling), Leiden 1931, I, 348-349; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 317-319; İbn Ebû Yâ'la, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 173-176; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, V, 51; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 65; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XI, 178-179, 184-185, 205-208, 241-243, 246-247, 251-253, 278-279, 288-289, 291-292, 341-342; XII, 181-182, 529-530; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 629; a.mlf., *el-İlber*, II, 30; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 261-270*, s. 107-108; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, XI, 24; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 355; XI, 42; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Makşadü'l-ersed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad 1410/1990, I, 444; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), III, 281; Sezgin, *GAS*, I, 510; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 188; Necm Abdurrahman Halef, *İstidrâkât 'alâ Târîhi't-türâsi'l-'Arabî*, Cidde 1422, IV, 192; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem: Hanbelî Mezhebi*, İstanbul 2002, s. 53-54, 219, 267; a.mlf., "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, XV, 526, 540, 543; Selâhaddin Polat, "Abdullah b. Ahmed b. Hanbel", a.e., I, 81; M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", a.e., II, 76-77.

FERHAT KOCA

SÂLİH b. AHMED el-HEMEDÂNÎ

(bk. EBÜ'L-FAZL el-HEMEDÂNÎ).

SÂLİH BABA

(1847-1907)

Mutasavvıf şair.

Erzincan'da dünyaya geldi. Babası Mustafa Efendi, annesi Atike Hanım'dır. Doğuştan bir kolu çolak, bir ayağı kısa olan Sâlih ilk dinî bilgileri imam olan babasından aldı. Ailesi çilingirlikle uğraştığı ve çilingir dükkânında tüfek de tamir edildiği için "Tüfekçizâde" lakabıyla anıldı. İki defa evlendi ve üç oğlu oldu. İkisi sakat olan çocukları gençlik yıllarında kendisinden önce öldü. Bir şiirinde (Ümmîyem bir zerredenli ilme yoktur tâkatim / Gâh olur ilm